

ХОЗИРГИ УЗБЕК БОЛАЛАР ШЕЪРИЯТИДА ЛИНГВОПОЭТИК ТАХЛИЛ

З. Ш. Ашурова

СамИСИ "Узбек тили ва адабиети" кафедраси доц.в.б

Аннотация: Маъюлада замонавий ўзбек адабиёти, хусусан, шеъриятимизда юз бераётган шаклий-мазмуний ўзгаришлар, лисоний-услубий жиҳатлар, унинг бадиияти, эмоционал-экспрессивлиги, эстетик таъсир кучини таъминловчи омиллар ва воситалар хусусида фикр юритилган.

Калит сўзлар: бадий тафаккур, тасвирий воситалар, лисоний онг, лисоний фаолият, лисоний шахсият, лингвопоэтика.

Ижодкорлар асарлари тилини таҳлил қилиш она тилимизни чуқур ўрганиш йўлларида биридир. Болалар адабиётига назар ташлар эканмиз, унинг матнидаги туб бурилишларга назар ташлаймиз, шунингдек, унинг лингвопоэтик хусусиятлари қай даражада талқин қилинди. Бизнингча, филология доирасида фонетик, морфологик ва синтактик жиҳатларини кўп ўрганилган бўлса-да, адабиёт, хусусан, болалар адабиётининг лингвопоэтикаси бўйичаси етарли илмий-амалий ишлар қилинмаган. Бадий матнда муаллифнинг мазмунни шаклга солишдаги маҳорати, бундаги индивидуал хусусиятлар алоҳида қимматга эга. Ўзбек тилшунослиги ва адабиётшунослигида ҳам матн билан боғлиқ масалаларнинг аксарияти аллақачон стилистикага бағишланган ишларда у ёки бу даражада ўрганилган. Уларда матнга лингвопоэтик ва лингвосоциологик жиҳатлардан ёндашилган ҳамда унинг ҳар бир жиҳати ўзига хос тарзда тадқиқот объекти бўлган. Замонавий ўзбек адабиёти, хусусан, шеъриятимизда юз бераётган шаклий-мазмуний ўзгаришлар, лисоний-услубий жиҳатлар, унинг бадиияти, эмоционал-экспрессивлиги, эстетик таъсир кучини таъминловчи омиллар ва воситаларни аниқлашда янгича ёндашув – прагматик таҳлил асосида тадқиқ қилиш лингвопрагматик масалаларни ёритишда кенг қамровли имкониятни юзага чиқариши шубҳасиздир. Поэтик матн аввало, образли, тасвирий воситаларга бойлиги билан характерланади. Ундаги ҳар бир сўзнинг маълум бир прагматик юки бор. Атоқли олим М.Йўлдошевнинг таъкидлашича¹, бадий матннинг

¹ Курбонова М, Йўлдошев М. Матн тилшунослиги.-Т.: “Университет”, 2014. 67-В

лингвопоэтик таҳлилида, энг аввало, шакл ва мазмун бирлиги бирламчи тамойил сифатида қаралиши лозим. Шундан келиб чиқадиган бўлсак, замонавий болалар адабиётида, хусусан, биз ўрганиш объекти қилган Анвар Обиджон, Олқор Дамин, Дилшод Ражаб ижодининг шаклий ва мазмуний тил хусусиятлари ва ғоявий тадрижи ҳақида қуйидагиларни келтиришимиз мумкин:

➤ Мустақилликкача бўлган адабиётдан фарқли равишда кейинги болалар адабиётида асосий мавзу энди эркинлик ва озодлик эмас, балки асрий ва абадий мавзулар меҳр-муҳаббат, эзгулик каби мавзулар бўлди;

➤ Адабиётга модернистик шеърятнинг кириб келиши болалар адабиётига кириб келмай қолмади, яъни шаклда энди олдингидай қолипларга ва қофияларга асосланган шеърят эмас асосан, мазмун сақланган шакл асосий ўринга ега бўлмаган, пунктуацион ва синтактик қоидаларга бўйсунмайдиган модернистик шеърят кириб келди;

Лингвопоэтиканинг иккинчи тамойили бу ундаги ҳар бир тил ҳодисасига макон ва замон бирлиги тушунчаси ҳисобга олинади. Замонавий болалар адабиётига назар ташлар эканмиз, тарихий мавзудаги шеърый матнлар асосан дoston, эртак-doston шаклида ёзилган бўлиб ўша даврни ёритиш учун даврда қўлланилган лексик-грамматик воситалардан фойдаланилган, абадий мавзуларда ёзилувчи шеърый матнлар асосан тўртлик тарзда ифодаланган ва ўзбек тилидаги сўзлар билан биргаликда Европа тилларидан кириб келган лексикадан унумли фойдаланилган.

Лингвопоэтиканинг учинчи тамойили сифатида бадиий адабиёт тилининг, хусусан, таҳлил этилаётган матн тилининг умумхалқ тили, унинг турли хил кўринишлари ва адабий тилга муносабатини назарда тутиш лозим². Биз юқоридаги таҳлилларимизда, айниқса, Дилшод Ражаб ва Анвар Обиджон ижодида ўзбек халқ мақолларидан, асрий бирикмаларидан унумли фойдаланганини гувоҳи бўлдик. Олқор Дамин ижодида эса умумхалқ лексикасининг ғаройиб янгиланган маъноларини кўрдик.

Лингвопоэтик таҳлилнинг кейинги тамойилида бадиий матнга бадиий-естетик яхлитлик, бутунлик сифатида ёндашилади. Бунда бадиий матннинг асосий концепти аниқлаб олинади. Бадиий матннинг шаклланишида асосий компонент саналувчи ҳар бир тил бирлиги, салбий ва ижобий маъно ифодаловчи лексика билан биргаликда

² Йўлдошев М. Бадиий матн лингвопоэтикasi. – Тошкент: Фан, 2008. 35-В

унинг жанр хусусийатлари бирикиб асосий концептни шакллантиради. Бадиий асар тилини ўрганиш кенг қамровли жараён бўлиб, нафақат адабиётшуносликка оид бадиий ғоя, фикр, умумий образлилик, индивидуаллик, бадиий маҳорат, шунингдек, тилшуносликка оид семиотика, коннотация, прагматика каби тушунчаларни умумлаштиради, когнитив фан соҳалари билан ҳам боғланиб, ўзининг таҳлил доирасини билиш, тушуниш, идрок этиш, таҳлил қилиш, лисоний тафаккур, лисоний онг, лисоний фаолият, лисоний шахсият каби тушунчалар билан ҳам кенгайтириб боради. Ишга мана шу тарзда комплекс ёндашиш лингвопоэтика учун кутилган натижаларни беради³.

Хулоса қилиб айтганда, лингвопоэтиканинг ҳар бир тамойилида бадиий матнни ташкил етувчи ҳар бир унсур ва компонентнинг ўз ўрни бор. Хусусан, болалар адабиётининг ўзига хос томонларини очиб беришда лингвопоэтик таҳлилнинг ўрни беқиёсдир. Бадиий тил материаллари, юксак даражадаги поэтик далиллар асосида бугунги ўзбек шеъриятида лисоний омилларнинг воқелашуви ва бадииятни таъминлашдаги ўрнини илмий-танқидий таҳлил қилиш ҳамда баҳолаш зарурати ушбу тадқиқотнинг долзарблигини белгилайди⁴. Шеърий нутқда бадиий мазмуннинг оригинал бўлишига эришиш учун ижодкор янгича ифода усулларини топишга интилади. Айни шу ижодий-руҳий эҳтиёж туфайли турлича ифода усуллари яратилади ва шеъриятнинг ифода имкониятлари ривожланиб боради⁵. Усулни танлаш масаласини ҳар бир ижодкор адрэсатга айтмоқчи бўлган гапи, янгича фикр-ўйи, ўз олдида қўйган ғоявий-бадиий мақсадидан келиб чиқиб мустақил ҳал қилади. Ижодий жараёндаги ранг-баранглилик, жозибадорлик, кутилмаган оригиналликлар шундан келиб чиқади. Образли поэтик тили билан серқатлам маънодорликка эришишга интилган шоирлар ҳаёт ҳақиқатларини бадиий ҳақиқатга айлантиришда бадиийликнинг муҳим омилларидан унумли фойдаланади. Мустақиллик даври болалар адабиётининг ўзига хос томонлари балки унинг мазмун ва ғоясида, шаклий, поэтик ва лингвистик томонларида ҳамдир.

³ Ҳасанов А. Абдулла Қаҳҳор ҳикоялари тилининг бадииятини таъминловчи лексик-стилистик воситалар. Филол. фан. номз... дисс. автореф. – Т., 2010. – Б.10.

⁴ Умирова С. Ўзбек шеъриятида лингвистик воситалар ва поэтик индивидуаллик. Самарқанд. 2019. Филол.фанлари бўйича фалсафа док.автореферати. 15-б.

⁵ Қўчибоев А. Матн прагматикаси. -Самарқанд, 2015. 43-В